

С.М. Дмитрієва,

завідувачка кафедри загальної, вікової

та педагогічної психології, к.психол.н., доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Т.С. Гуменюк,

студентка 2-го курсу

(Житомирський державний університет імені Івана Франка, ФПДО)

РОЗВИТОК САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ

Самооцінка є складним особистісним утворенням і належить до фундаментальних властивостей особистості. У ній відбивається те, що людина дізнається про себе від інших, і її власна активність, спрямована на усвідомлення своїх дій та особистісних якостей [10].

Самооцінка пов'язана з однією із центральних потреб людини - потребою в самоствердженні, що визначається відношенням її дійсних досягнень до того, на що людина претендує, які цілі перед собою ставить - рівня домагань. У своїй практичній діяльності людина зазвичай прагне до досягнення таких результатів, що узгоджуються з її самооцінкою, сприяють її зміцненню, нормалізації. Істотні зміни в самооцінці з'являються тоді, коли досягнення зв'язуються суб'єктом діяльності з наявністю в нього необхідних здібностей [там же].

Отже, функції самооцінки полягають у тому, що вона виступає внутрішньою умовою регуляції поведінки і діяльності людини. Завдяки включенню самооцінки в структуру мотивації діяльності особистість

постійно співвідносить свої можливості, психічні ресурси з цілями і засобами діяльності.

Відповідно до звичного цілісного сприйняття людини про єдність її почуттів, розуму і волі прояви самооцінки можуть бути представлені емоційними, пізнавальними і вольовими формами.

Самооцінка не є щось дане, властиве особистості від народження. Формування самооцінки відбувається в процесі діяльності і міжособистісної взаємодії. Соціум значною мірою впливає на формування самооцінки особистості, оскільки формування оптимальної самооцінки сильно залежить від справедливості оцінки цієї людини іншими людьми. Адекватне оцінювання себе в ситуації взаємодії з іншими людьми є одним з основних показників соціально-психологічної адаптації. Якщо самооцінка деформована, то це вже достатня умова для соціальної дезадаптації [13].

У сучасній психолого-педагогічній науці розрізняють кілька видів самооцінки. Вони відображають особливості об'єктів оцінювання, їхню складність, а також деякі якісні й кількісні характеристики самої оцінки. Залежно від того, що підлягає оцінюванню – окремі сторони особистості, конкретні властивості, що виявляються лише в деяких особливих видах діяльності, або особистість у цілому – розрізняють два види самооцінки: глобальну, під якою розуміють загальну самооцінку особистості, й часткову, яка належить до різних рівнів пізнання властивостей особистості [11].

Виділяють актуальну (те, що вже досягнуто) і потенційну (те, на що здатна людина) самооцінку. Потенційну самооцінку часто називають рівнем домагань. Людина може оцінювати себе адекватно і неадекватно (завищувати або занижувати свої успіхи, досягнення). Самооцінка може бути високою і низькою, розрізнятися за ступенем стійкості, самостійності, критичності.

Розглядають самооцінку як адекватну та неадекватну – відповідну та невідповідну реальним досягненням і потенційним можливостям індивіда. Так само розрізняється самооцінка за рівнем - високим, середнім, низьким [9].

При оптимальній, адекватній самооцінці суб'єкт правильно співвідносить свої можливості і здібності, досить критично ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі й успіхи, намагається ставити перед собою реальні цілі. До оцінки досягнутого він підходить не тільки зі своїми критеріями, але й намагається передбачати, як до цього поставляться інші люди: колеги і близькі. Така самооцінка є найкращою для конкретних умов і ситуацій [4].

Якщо людина недооцінює себе в порівнянні з тим, чого вона у дійсності варта, то у неї самооцінка занижена. У тих же випадках, коли вона переоцінює свої можливості, результати діяльності, особистісні якості, зовнішність, для неї характерною є завищена самооцінка.

Неадекватна самооцінка ускладнює життя не тільки тих, кому вона властива, але і навколишніх, тих людей, що у різних ситуаціях - виробничих, побутових та інших - спілкуються з ними. Конфліктні ситуації, у яких опиняється людина, дуже часто є наслідком її неправильної самооцінки [8].

Знати самооцінку людини дуже важливо для встановлення відносин з нею, для нормального спілкування, у яке люди, як соціальні істоти, неминуче включаються.

Теоретично самооцінка починає формуватися вже в ранньому віці. Якщо немовлята і діти не мають чітких «меж» своєї особи і вважають саме себе причиною всіх змін навколо, то вже в 2-3 роки діти починають порівнювати себе з іншими, внаслідок чого в них поступово складається визначена самооцінка. При порівнянні дитина, як правило, орієнтується на соціальні норми, прийнятні в її оточенні [5].

Самооцінка школярів є цінним показником для шкільного психолога, що дозволяє оцінити як темпи психічного розвитку окремих школярів і всього навчального колективу в цілому, так і його відповідність віковим нормам. Крім цього, самооцінка є яскравим показником можливих психологічних проблем окремих учнів і взаємин у колективі [2].

Важливим чинником регуляції діяльності, в тому числі й навчальній, є таке особистісне утворення, як самооцінка. По-перше, самооцінку називають компонентом самосвідомості, який включає поряд зі знаннями про себе оцінку людиною самої себе, своїх здібностей, моральних якостей та вчинків [2]. За іншим джерелом, самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. Самооцінка - вияв оцінного ставлення людини до себе. Самооцінка є результатом передусім розумових операцій - аналізу, порівняння, синтезу [15]. Отже, самооцінка - це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей.

Аналіз багатьох наукових джерел показав, що проблемі вивчення самооцінки присвячена велика кількість дослідницьких робіт як у вітчизняній (Б.Г. Ананьєв, А.А. Бодальов, А.І. Ліпкіна), так і в зарубіжній (А. Бандура, Р. Бернс, Р. Баумейстер, Ч. Кулі) психології. Деякі автори під самооцінкою розуміють самоствавлення, образ-Я, самосвідомість, самоприйняття, Я – концепцію, самопізнання. Відсутність чіткої термінології призвела до того, що значення цих термінів великою кількістю авторів вважаються синонімами [6]. Проте всі ці поняття мають спільне, вони покликані пояснити механізми самопізнання людини. Самооцінка є найважливішою складовою «Я-концепції». Вітчизняні психологи (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович) розглядають самооцінку як частину самосвідомості особистості, як продукт її розвитку, що породжується всією життєдіяльністю людини [1]; [3]. Самооцінка у вітчизняній психології розглядається як складний конструкт, що пов'язаний з розвитком самосвідомості і проблема самооцінки є предметом дослідження в основному вікової психології. Дослідження самооцінки через аналіз образу «Я» представлено в роботах І.С. Кона, А.В. Петровського, образ «Я» інтегрує в собі всю інформацію, що отримує індивід про себе із зовнішнього світу. Самооцінка виявляється через зіставлення Я – ідеального з Я – реальним, відповідність своїх очікувань можливостям їхньої реалізації. Тобто, самооцінка базується на системі

індивідуальних цінностей особистості [11]. Л.С. Виготський аналізує самосвідомість як безперервний процес, що проходить тривалий шлях розвитку. Це шлях психологічних і соціальних змін, перебудови всього психічного життя, які призводять до виникнення самосвідомості [8]. Вітчизняний психолог І.І. Чеснокова розуміє самосвідомість як сукупність трьох складових: пізнавальна (самопізнання); емоційно-ціннісна (самоствавлення); дієво-вольова (саморегуляція). Самопізнання являє собою процес, сутність якого складається зі сприйняття особистістю багатьох образів самої себе в різних ситуаціях і в поєднанні цих образів в єдине ціле утворення - уявлення, а потім і розуміння власного «Я» [16].

Низка досліджень самооцінки присвячена вивченню вікової динаміки самооцінки на більш тривалому відрізку життя такими вченими, як Бороздіна Л.В., Рудова Є.В., Соломіна Л.В. та ін. [4].

В дослідженні Є.А. Серебрякової піднімається питання про параметри самооцінки. Це стійкість, адекватність та висота самооцінки. На основі вказаних параметрів автор будує класифікацію самооцінки, виділяючи нестійку та стійку самооцінку, яка поділяється на адекватну та неадекватну. Остання відображає помилкове уявлення людини про себе, буває або завищена, або занижена. На думку Є.А. Серебрякової, А.І. Липкіної, Л.О. Рибак, неадекватна самооцінка є джерелом внутрішніх конфліктів та пов'язана з афектом неадекватності. Нестійка самооцінка також виступає причиною порушення діяльності суб'єкта [12].

У старшому шкільному віці свідомо і цілеспрямовано формуються такі якості характеру, як сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль, обдуманість, критичність тощо. Але продуктивність зусиль молоді в ранньому юнацькому віці залежить часто від настрою. Під час даного періоду декому важко переходити від неробочого стану до праці, дехто часто лінується, відволікається. Захоплення «надзвичайними пригодами» призводить до ігнорування повсякденних обов'язків, внаслідок чого виникають конфлікти [7]

На думку Г.С. Костюка, важливим аспектом психічного розвитку людини в юнацькому періоді є інтенсивне інтелектуальне дозрівання [7].

Старшокласники критично ставляться до засвоєваних ними знань, до висловлювань дорослих. Вони схильні до постановки проблем, до диспутів і філософствування.

Здатність до інтроспекції (самопостереження) виявляється через здатність розрізняти суперечності між думками, словами та вчинками. Мисленнєвий процес використовує нові можливості для створення ідеалів, які не обов'язково втілювати в життя.

У ці роки думка остаточно поєднується зі словом, внаслідок чого утворюється внутрішнє мовлення як основний засіб організації мислення та регуляції інших пізнавальних процесів. Інтелект стає мовленнєвим, а мовлення інтелектуалізованим. Виникає повноцінне теоретичне мислення.

Інтелектуальний розвиток старшокласників можна прискорити, вдосконалюючи понятійну форму мислення, мовленнєвий інтелект та внутрішній план дій.

Характерним для інтелекту старшокласника є розвиток творчих здібностей, це виявляється в інтелектуальній ініціативі та створенні чогось нового. Ж. Піаже вважав, що виявити розумовий потенціал особистості можливо, з'ясувавши її інтереси, сфери, де максимально розвиваються здібності.

Старшокласники більшою мірою, ніж підлітки, сприймають самих себе, їхня самоповага вище, а саморегуляція розвивається інтенсивніше. Настрій у них стає значно стійкішим та усвідомленим. Незалежно від темпераменту, старшокласники виглядають стриманішими, врівноваженішими. У період ранньої юності відбувається становлення моральної самосвідомості, яка характеризується переходом на новий рівень – конвенційний та постконвенційний (за Л. Кольбергом).

Кожна молода людина раніше чи пізніше вирішує проблему власної оцінки свого існування. У період старшого шкільного віку відбувається

рефлексія власного життєвого шляху, з'являється потреба реалізувати себе, тобто стати людиною, яка зробила саму себе. К. Обуховський пише, що так само як властивістю птаха є потреба літати, так властивістю дорослої людини є потреба знайти сенс життя [14].

Отже, нами було теоретично проаналізовано вікові особливості самооцінки старшокласників, зокрема, з'ясовано поняття самооцінки, вікові психологічні особливості самооцінки та рівня домагань старшокласників та частково викладено аналіз у наукових джерелах проблеми самооцінки старшокласників.

Враховуючи ті труднощі, які виникають у старшокласників, доцільним є дослідження самооцінки та рівня домагань у них. Дослідження проводилось у державному вищому навчальному закладі “Бердичівський коледж промисловості, економіки та права”. У дослідженні взяли участь 14 студентів першого курсу спеціальності “Ливарне виробництво чорних і кольорових металів і сплавів”.

Для дослідження самооцінки та рівня домагань існує багато різних методик. В даній роботі були використані наступні: методика “Шкала самооцінки”, яка дозволяє виявити рівень самооцінки досліджуваних; моторна проба Шварцландера, в якій виявляється рівень і адекватність домагань; методика Т.В.Дембо-С.Я.Рубінштейна (модифікація А.М.Прихожан спрямована на визначення рівня самооцінки та рівня домагань досліджуваних; опитувальник загальної самооцінки підлітка (Г.М. Казанцева), який також виявляє рівень самооцінки.

За результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що переважна кількість респондентів мають середній рівень самооцінки. За середньої самооцінки людина правильно співвідносить свої можливості і досягнення, досить критично ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі та успіхи, намагається ставити перед собою цілі, яких можна досягти насправді. До оцінки досягнутого вона підходить не тільки зі своїми критеріями, але й намагається передбачити, як до цього поставляться інші

люди. Іншими словами середня адекватна самооцінка є підсумком постійного пошуку реального бачення себе. Така самооцінка є найкращою для конкретних умов та ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. - М.: Наука, 2000.- 351 с.
2. Андрущенко Т.К. Изучение самооценки в учебной деятельности // Сб.: Экспериментальные исследования по проблемам психологии. - М., 1999. - Вып.3. - 47 с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. - М.: Просвещение, 1995. – 352 с.
4. Бороздина Л.В. Что такое самооценка? // Психологический журнал. - 1999. - Т. 13. - №4. - С. 99-101.
5. Боцманова М.Л., Захарова А.В., Чи Чан Те Оань. Самооцінка як фактор моральної саморегуляції в молодшому шкільному віці // Нові дослідження в психології. - 1988. - №2. - С.27-30.
6. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание. – М., 2007. – 334с.
7. Вікова психологія /За ред. Г.С.Костюка. - К., 1976.
8. Выготский Л.С. Собр. Соч.: в 6 т. Т.2 Проблемы общей психологии / Под. Ред. В.В. Давыдова. – М., 1982. – С. 250,
9. Давыдов В. В., Драгунова Т. В., Ительсон Л. Б., Петровский А. В. Возрастная и педагогическая психология. - М.: Просвещение, 1979. - 288с.
10. Захарова А.В. Психология формирования самооценки. - Минск, 1993. - 185 с.
11. Кон И.С. Психология юношеского возраста / Проблемы формирования личности / Учеб. Пособие для студентов пед. ин. - тов. - М.: Просвещение, 1989. - 175 с.
12. Липкина А.И., Рыбак Л.А. Критичность и самооценка в учебной деятельности. - М.: Просвещение, 1988. – 141с.

13. Мудрик А.В. Роль соціального оточення у формуванні особистості підлітка. - К., Знання, 1979.- 150 с.
14. Обуховский К. Психология влечений человека.— М., 1972.
15. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія : Навч. посіб. - К.: Академвидав, 2006. - 360 с.
16. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. - М., 1977. - С. 95 – 100.
17. <http://vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist>.